Runrön

Runologiska bidrag utgivna av
Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet

24

Hansson, Martin and Per Stille, 2021: En landskapsanalys av runstenarna Sm 36 och Sm 37 i Bolmaryd. In: Reading Runes. Proceedings of the Eighth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Nyköping, Sweden, 2–6 September 2014. Ed. by MacLeod, Mindy, Marco Bianchi and Henrik Williams. Uppsala. (Runrön 24.) Pp. 193–213.

DOI: 10.33063/diva-438876

© 2021 Martin Hansson and Per Stille (CC BY)

En landskapsanalys av runstenarna Sm 36 och Sm 37 i Bolmaryd

Abstract

This analysis comprises part of a larger project on the placement of rune-stones in the local area of Tiohäräd. It considers two rune-stones, Sm 36 and Sm 37, in Bolmaryd. The older stone, Sm 36, is placed in the grounds of what would have been a large farmhouse or village and could only have been seen by its householders and visitors. The text is short and simply refers to a family relationship. The younger stone, Sm 37, meanwhile, like several of the rune-stones in Tiohäräd, is placed in a communicatively strategic position on a larger road. It has a more extensive text which focuses on the social rank of the commemorated thane Vend. Both of the stones show how location and message can vary according to the intended recipients of the message.

Keywords: Landscape archeology, communicative purpose, rune-stone placement, Småland, Viking Age

Inledning

Runstenarnas placering i landskapet är en nyckel till förståelsen av vad dessa monument haft för betydelse och vad man velat åstadkomma genom att resa dem. Genom att studera runstenarnas placering i landskapet kan vi få en bättre förståelse för det sammanhang där den språkliga texten har formulerats. Detta är syftet med projektet ”Runstenar i Tiohäräd” (Stille 2007). Inom projektet ligger fokus på att studera de runstenar som fortfarande kan antas stå på ursprunglig plats. I ett fall har en arkeologisk undersökning invid en runsten genomförts (Hansson & Stille 2014, Hansson 2014). Vid sidan av en arkeologisk undersökning har även studier av historiska kartor samt ett flertal fältbesök genomförts inom projektets ram, vilket stöttats av anslag från Lennart J. Hägglunds stiftelse, Berit Wallenberg stiftelse och Hallenbladiska fonden.

I denna artikel behandlas monumenten Sm 36 och Sm 37, som står i anslutning till byn Bolmaryd i Nöttja socken i Sunnerbo. Avsikten är att diskutera stenarnas landskapskontext i relation till deras textuella innehåll och därigenom försöka närma sig bakgrunden till varför de två stenarna restes där de gjorde.

Runstenar i Tiohärad

Runstensresandet fick i Sverige sitt verkliga genomslag under tiohundratalet. Inom området Tiohärads lagsaga i Småland finns eller har funnits ett åttiototal runstenar av vikingatida typ (fig. 1). En del av dessa runstenar är idag förkomna men kända genom avbildningar, andra är enbart bevarade som fragment. De småländska runstenarna har publicerats och diskuterats i två årsböcker från museerna i Jönköping respektive Växjö (Om runstenar i Jönköpings län 2002, Runor i Kronobergs län 2008). Runstenarna i Tiohärad är i allmänhet huggna i granit och har rundad eller tillspetsad topp. Utsmyckningen på stenarna är oftast enkel, endast i ett fåtal fall förekommer djurornamentik. Det kristna inslaget på runstenarna är relativt stort. Kors finns på två tredjedelar av de runstenar i Tiohärad som är tillräckligt fullständiga för att man ska kunna avgöra detta. På främst ornamentala grunder anses runstenarna i Småland huvudsakligen vara resta under sent 900-tal fram till mitten av 1000-talet. Möjligen har runstenarna i området rests under en mycket kort period och vissa indicier talar för att flera runstenar kan knytas till enskilda ristare (Stille 2008: 74).

Inskrifterna är enhetliga och följer oftast formuleringen ”NN satte denna sten/gjorde detta kummel efter NN, sin (fader, broder el. dyl.)”. Flera har intressanta tillägg som avspeglar resarnas sociala miljö. I inskrifterna dominerar män, såväl i rollen som resare av stenen som föremål för resandet. Fyra ensamma kvinnor förekommer som resare och i sex fall reser kvinnor och män stenen tillsammans. I inget fall är en ensam kvinna ihågkommen i en inskrift. Bakom runstensresandet kan man ana en mycket socialt medveten storbondeklass, med stora hushåll och mycket folk i sin tjänst som det gällde att försörja och styra på rätt sätt. Dessa storbönder framstår som lokala hövdingar, sannolikt med betydande makt i sin hand när det gäller rättsskipning, försvar och andra frågor av betydelse i lokalsamhället. Runstenar måste därmed ses som ett sätt att signalera den egna personens/familjens/släktens betydelse jämfört med andra (Brink 2002, Zachrisson 1998, 2002, Eldblad 2002).

Kunskapen om runstenarnas ursprungliga placering varierar (Stille 2015). Den kan helt saknas som när stenarna är påträffade i ett sekundärt läge d.v.s. någon gång har förts från sin ursprungliga plats utan att förflyttningen har dokumenterats. Detta gäller till exempel för de flesta runstenar som påträffats i kyrkor eller andra byggnadsverk. Sammanlagt rör det sig i Tiohärad om 25 runstenar påträffade i eller vid kyrkor och tre i andra sekundära lägen.

Kunskapen om ursprunglig placering kan också vara god. Även om stenen

Fig. 1. Runstenar i Tiohärads lagsaga i Småland: Sm 36 och Sm 37 markerade. Karta: Martin Hansson.

har rests på nytt eller flyttats kan det finnas noggranna uppgifter om var den ursprungligen stått. Detta gäller för inte mindre än 25 stenar. Ännu bättre möjlighet till analys ger naturligtvis de stenar som står kvar på ursprunglig plats, vilket gäller för fjorton stenar. För dessa 39 runstenar, d.v.s. inte fullt hälften av materialet, kan man diskutera exempelvis hur stenen har varit vänd eller hur den varit synlig för människor. För ytterligare en del flyttade, återuppresta eller försvunna stenar, femton stycken, finns vagare äldre uppgifter. I dessa senare fall är det inte alltid möjligt att beskriva hur stenen har varit ämnad att ses, men väl om den har befunnit sig i närheten av eller kan kopplas till andra natur- och kulturfenomen som exempelvis vattendrag, vägar, gravfält eller bebyggelseenheter.

En runsten är betydelsebärande på flera sätt och innehåller flera potentiellt meningsbärande enheter: det språkliga budskapet, monumentets utformning och även stenens placering i landskapet. En runsten är en del av

en social praktik i samhället, en praktik som rör minnet av en avliden släkting, manifesterandet av kristen tro, arvsförhållanden eller en kombination av flera betydelser (Roesdahl 2005, Bianchi 2008, 2010). Som Anders Andrén (2000) har visat finns ett stort behov av holistiska, ämnesöverskridande studier av runstenar. I sin studie av runstensornamentik i Mellansverige har Andrén (s. 9 f.) visat hur man genom att kombinera inskrifternas betydelse med stenarnas ornamentik kan nå ny kunskap om meningsinnehållet. Sammanställs en analys av text och bild med runstensens plats kan den här typen av studie ta ytterligare steg framåt. Genom ett landskapsarkeologiskt synsätt kan man utifrån fornlämningsbild, topografiska förhållanden samt historiska kartor skapa en hypotetisk bild av vikingatidens landskap som ger möjlighet att på mikronivå studera hur en runsten varit rest i relation till gravplatser, kommunikationsstråk, topografi och bebyggelse (Hansson 2014).

Bolmarydsstenarna Sm 36 och Sm 37

Sm 36 är en runsten av gnejs, 2,05 meter hög, 0,65 meter bred och 0,22 meter tjock där överdelen skjuter över något åt väster, med texten på den södra sidan (fig. 2). Kinander nämner (i SRI 4:116 ff.) att stenen flyttades kring 1913 efter att tidigare ha stått ungefär sex meter längre söderut på samma gärde. Runorna ska då ha varit vända åt väster. Avståndet till den andra stenen, Sm 37, är cirka 1,7 kilometer.

Även Sm 37 är en runsten av gnejs, 1,95 meter hög och 1,25 meter bred, något avsmalnande uppåt samt 0,25 meter tjock (fig. 3). Stenen står idag invid en bro över Rörån med ryggen åt dagens landsväg, men tidigare gick landsvägen söder om stenen. Sm 37 har fallit omkull och rests åtminstone två gånger (SRI 4:119). Om stenens nuvarande placering avspeglar den ursprungliga placeringen har den haft textsidan söderut mot den landsväg som här passerade Rörån.

Bolmarydsstenarna omnämns första gången 1667 av kyrkoherde Jöran Osaengius i en redogörelse över monumenten i Nöttja (Rannsakningar 1992:125). I den framgår att runstenen vid Rörbro låg på marken, medan stenen i Bolmaryds by stod upp. Stenarna undersöktes av Ulf Christoffersson vid en resa i sydvästra Småland. Hans första resa till Småland, då tillsammans med Johan Hadorph d. y., kan tidfästas till 1689 (Schück 1933:427). Träsnitten i Bautil är dock enbart signerade med U. C., vilket kan tyda på att uppteckningen gjordes vid en senare resa. Om uppteckningen enbart är

Fig. 2. Sm 36. Foto: Martin Hansson.

utförd av Christofersson kan detta kanske ha betydelse vid värderingen av hans läsning. Även vid Christoferssons besök stod stenen i Bolmaryds by, medan stenen vid Rörbro låg ned. Det framgår dock att ristningarna redan vid denna tid på sina ställen var skadade och svårlästa.

I Samnordisk runtextdatabas återges Sm 36 på följande sätt:

: uintr : auk : -...[i]n : sat : kul : þusi : iftir : osmr :

Øyndr/Vintr ok [Sv]æinn/[St]æinn sattu kumbl þausi æftir Assur/Asmar.

Läsningen bygger på Helmer Gustavsons undersökning 2006 och erbjuder endast få svårigheter. Efter runföljden **auk** kommer ett parti där man kan se nedre delen av en stav och sedan följer ett flagrat parti. Lakunen ger knappast utrymme för mer än en runa till. Runorna är ganska djupt huggna i en skrovlig yta. Det gör att man kunde förvänta sig någon rest av en runa vid nedre delen. Något tecken på detta kan dock inte ses, vilket öppnar för en annan möjlighet. Vad man ser kan vara resten av en vänd solruna. Den skulle i så fall vara mycket bred. Även efterföljande solruna är vänd och bred. Den ursprungliga texten skulle då vara **sin**.¹ Detta kan väl närmast tolkas som namnet *Svæinn*, även om Peterson (2007:207, 214) för liknande skrivningar också räknar med möjligheten av namnet *Stæinn*.²

I manrunan finns mellan stav och höger kvist en grund fördjupning. Det är svårt att med Helmer Gustavson tolka den som en avsedd stingning. Den är mycket grund medan ristningen i övrigt är djupt huggen. I inskriften finns dock inga stingningar att jämföra med.

Ortografen ger för en senare tids läsare ett valhänt intryck. Runor tycks saknas i fyra ord, *Svæinn/Stæinn*, *sattu*, *kumbl* och *Asmar*. Tolkningen av **osmr** som *Assur* är knappast rimlig. Den kräver en felristning av ett slag som är nära nog omöjlig. Det första namnet i inskriften har tolkats som *Vintr* men kan också tolkas som *Vindr* (Williams 1990:122), med möjlig härledning till 'vind' eller folkslagsbeteckningen 'vend'. Henrik Williams (2015:173f.) menar sig kunna belägga namnet *Vindi* 'person från Vendland' på U 667. En stark form *Vindr* är rimligtvis fullt möjlig. Vad som talar för denna tolkning är att det bör vara fråga om samma person som omnämns på Sm 37. Det rör sig om samma bebyggelseenhet och ett nära sammanhang i tid där rimligtvis enbart en familj har den positionen att man reser runstenar. Runföljden **uit** i Sm 37 kan svårligen förstås som *Vintr*, men är förenlig med tolkningen *Vind* eller *Vend*, den senare tolkningen används fortsättningsvis.

¹ Kinander läste **-in** och Liljegren **sin**, vilket också talar för denna läsning.

² Henrik Williams (ms) vill se ett namn *Sæinn* bakom denna och liknande skrivningar.

Sm 37 återges i runtextdatabasen på följande sätt:

[:] a[sur] · karpi : kubl : pesi : eftir : uit : faþur : sin · [h]an uar : mana :
 mestr : unipikr [:] uar : i[n]tr : matar : uk umun hats : kuþr · þi(k)[n] : kus
 tru : kuþa : hafþi :

*Assurr gærði kumbl þessi æftir Øynd/Hvit, faður sinn. Hann var manna
 mæstr onidíngR, var yndr matar ok omun hats. Goðr þegn Guðs tro goða
 hafði.*

Läsningen bygger på Helmer Gustavsons läsning från 2005 och 2006 (ATA 322-4548-2006). Vad gäller första namnet i ristningen finns enbart Christoferssons läsning att tillgå, även om Kinander (i SRI 4:119) menade sig kunna urskilja delar av såväl första runan **a** som sista runan **r**. Problemet i texten gäller framför allt ordet som återges **i[n]tr** utifrån Christoferssons läsning. Kinander (i a.a.) menar sig bara kunna se stavarna i de två första runorna, men inga kvistar. Samtidigt påpekar han att såväl han som von Friesen ser det som möjligt att där funnits kvistar och att första runan skulle kunna vara en manruna. Gustavson (i ovan a.a.) anger att det inte finns några spår av kvistar i första runan, ”som är diffus på grund av vittring”. Han anger vidare att nästa runa har en grund fördjupning på höger sida, men påpekar att den följer stenens ytstruktur och därför inte behöver vara en avsedd huggning. Något spår av kvist på vänster sida kan han inte finna. Kinander (i SRI 4:120) diskuterar i Bugges efterföljd runföljden som ett möjligt **mitr**, *mildr*; han ger också ett eget förslag, **uitr**, *ō-ildr* ’ej snål’, men stannar för von Friesens lösning att runföljden ska tolkas *yndr*, ett obelagt adjektiv för någon som unnar. Kinanders huvudskäl är metriska. Salberger (2000:42 ff.) menar att en läsning **mitr** skulle ge en betydligt rimligare text med ganska många paralleller och visar att de metriska skäl som Kinander anför mot denna tolkning inte är giltiga. Salbergers lösning verkar mycket övertygande. Runtexten var tydligen skadad redan på 1600-talet och Christofersson har haft svårigheter att läsa flera partier. Han återger **n**-runan med dubbelsidiga kvistar men det är svårt att tänka sig att en vänsterkvist skulle ha varit synlig ens på hans tid, vilket i någon mån minskar tillförlitligheten i hans läsning. Full säkerhet är svår att nå, men *mildr* bör fortsättningsvis anföras som en alternativ tolkning. Salberger (s. 49) argumenterar också för att **hats** ska förstås som *halds*, ’hjälp’, vilken tolkning även Kinander nämner. Frasen skulle alltså kunna återges *var mildr matar ok omun halds*, d.v.s. en person som är frikostig med mat och underhåll för sitt husfolk.

En mindre anmärkning på runtextdatabasens återgivning kan göras och

Fig. 3. Sm 37. Foto: Martin Hansson.

det gäller skiljetecknen. På tre ställen återges skiljetecknen med . I samtliga fall beror det på att de är svårlästa och placeringen av punkten gör det troligt att de är skadade skiljetecken av typ . Det vore mindre vilseledande att återge dem med (:).

En relativ ålder kan anges i och med att Sm 36 som har Vend som resare är äldre än Sm 37 där denne är den ihågkomne. Detta gäller självfallet under förutsättning att det rör sig om samma person. Sm 36 har ett relativt enkelt utförande, medan Sm 37 ger intryck av att vara utförd av en van runristare. Båda har liksom huvuddelen av Smålands runstenar ett enkelt utförande utan någon ornamentik på runslingan. Anne-Sofie Gräslund (2006:126) har antagit att det rör sig om en tidig produktion och föreslår att denna typ av ristning kan vara utförd under perioden 980–1015.

Båda runstenarna är försedda med kors varav det ena är ett enkelt rakt kors av en utformning som återfinns på många runstenar. Sm 36 har ytterligare ett korsat kors, en ovanligare typ med bara 31 förekomster i det svenska materialet. Linn Lager (2002:129) nämner engelsk myntning som en möjlig förebild, men också att myntningen i Hedeby ligger närmare i tiden. Inspirationen kan ha kommit från skånskt område där DR 324 Lund 1 är den enda danska runstenen med detta kors. DR 264 Hyby 1 har ett liknande kors. Om dessa är äldre än Sm 36 är dock oklart. De övriga svenska inskrifterna med liknande kors är senare även om åtta sörmländska stenar ligger nära i tiden. Det korsade korset finns i Sörmland huvudsakligen på de stenar som Brate (1925) en gång sammanförde under det fiktiva namnet ”Traen”, men vars ristare efter den typiska ristningen Sö 158 som var Brates utgångspunkt kan kallas *Runtunaristaren*.

Korsen ger anledning att förstå resarna som kristna. Detta kommer ännu mer tydligt till uttryck på Sm 37 som rests över en man som hade ”god tro på Gud”. Båda ristningarna ger alltså belägg för kristen tro i sin samtid, något som inte setts som självklart (jfr Stille 2002). Intressant nog kallas han också för *tägn*. Det är långt ifrån självklart hur man ska förstå detta epitet, mer än att den som kallas så har en framskjuten ställning i samhället. Att det är en person som har ett stort hushåll som underhålls frikostigt framgår av texten i övrigt. Rimligtvis bör det röra sig om delvis fria personer i hushållet vars omdöme det fästs vikt vid. Utifrån detta finns det all anledning att uppfatta Bolmaryd som en storgård vid tiden för resandet av runstenarna.

Bolmaryd – fornlämningar och skriftliga källor

Sett i ett järnåldersperspektiv ligger Bolmaryd och Nöttja socken i den sydvästra utkanten av de mer tätbefolkade delarna av Sunnerbo, så som det framstår utifrån spridningen av järnålderns gravfält. I Sunnerbo är dessa, framför allt bestående av högggravfält, koncentrerade till Lagans och Prästebodaåns dalgångar samt runt sjön Bolmen. Den senare avvattnas via Bolmån söderut genom Nöttja och förbi Bolmaryd innan den längre söderut rinner ut i Lagan. På så sätt kan det aktuella området sägas vara förhållandevis centralt beläget om än inte i bygdens absoluta centrum.

Fornlämningsskildern visar också att det är längs Bolmån och runt sjön Exen som vi hittar järnålderns gravfält i trakten. Flera av de bebyggelseenheter i Nöttja socken som nämns i den äldsta jordeboken över Sunnerbo, från 1538, har järnåldersgravfält. Det gäller förutom Bolmaryd även Nöttja, Extorp, Bølminge, Balkarp och Malmalyd. I Skararp i Hinneryd socken vid Exens södra sida finns även här ett högggravfält. Det är också runt sjön Exen som vi finner de flesta av de största bebyggelseenheter.

I Bolmaryd finns två gravfält där åtminstone det ena är av vikingatida karaktär (Nöttja 8:1). Detta ligger ca 150 meter öster om den nordligaste gårdstomten i byn som denna framträder på 1728 års karta (se nedan). Gravfältet som inte är undersökt består av 25 högar, en gravtyp som på andra håll i Sunnerbo daterats till vikingatid (Hansson 1998). Man kan på goda grunder anta att det är här den sena vikingatidens Bolmarydsbor är begravna. Avståndet mellan gravfältet och runstenen Sm 36 är närmare 400 meter fågelvägen, så något direkt samband mellan dessa olika monument har inte funnits. Det andra gravfältet (Nöttja 97:1) är en mer tveksam fornlämning. Att döma av noteringar på 1728 års karta är det sannolikt naturbildningar i form av sanddyner som felaktigt bedömts som fornlämningar. Lokaliseringen av det eventuella gravfältet antyder också att det, om det nu verkligen är gravar, sannolikt inte är vikingatida.

Första gången Bolmaryd nämns är 1353, då kung Magnus Eriksson vid ett rättarting i Berga tilldömer arvingarna efter Ulv Petersson, Jöns Petersson, Sibbe Petersson och Nils Petersson ett antal gårdar i Nöttja socken, däribland en i Bolmaryd (DS 4938). Nästa gång byn dyker upp är 1366, då Gunne Elinesson i Bolmaryd (troligen i Nöttja sn) kungör att han till sin son Bengt överlåtit sin mindre gård i Bolmaryd under sin livstid. När Gunne avlidit skulle sonen Bengt dela gården med sin syster (DS 7367). I ett brev daterat 1402 säljer väpnaren Folke Petersson en mängd gårdar till riddaren Abraham Brodersen, däribland fyra gårdar i Bolmaryd och en i Skararp (SD

165). Av de här uppgifterna kan man sluta sig till att det både fanns skatte- och frälsebönder i Bolmaryd under 1300-talet.

Enligt den äldsta bevarade skattelängden över Bolmaryd från 1538 fanns sex gårdar i byn, två skatte- och fyra frälsegårdar, sannolikt de fyra gårdar som tidigare varit i Folke Peterssens ägo. Med sex gårdar var Bolmaryd den största byn i socknen, större än grann- och kyrkbyn Nöttja på andra sidan Bolmån med fem gårdar. Sammanlagt verkar det vid denna tid ha funnits sjutton bebyggelseenheter med lite över trettio gårdar i socknen. De flesta enheterna utgjordes av ensamgårdar. Tre gårdar eller mer fanns förutom i Bolmaryd och Nöttja endast i Extorp, Balkarp och Malmaryd.

Bebyggelsebilderna i Bolmaryd förefaller ha varit stabil över lång tid. Vi kan ana oss till minst fem gårdar i sent 1300-tal och sex gårdar 1538; fortfarande 1728, vid tidpunkten för tillkomsten av den första kartan över byn, hade den sex gårdar (se nedan). De fem gårdar som fanns på 1300-talet utgör ett starkt indicium för att byn bör ha bestått av flera gårdar redan under vikingatid. Möjligheten finns att Folke Peterssens fyra frälsegårdar år 1402 kan vara resterna av en äldre storgård som delats upp i landbogårdar.

Bolmaryd och runstenarna – en landskapsanalys

En viktig del i landskapsanalysen är studiet av de äldsta historiska kartorna.³ Kartmaterialet kan avslöja spår av äldre strukturer i landskapet från tider före kartornas tillkomst (jfr Tollin 1991). Runstenarna i Bolmaryd är som så ofta annars noterade i de äldsta kartorna men inte i de yngre (Vestbö-Franzén 2002:215ff.). I Peter Hammels karta från 1694 är runstenen Sm 36 (Nöttja 9:1) medtagen i form av en rektangel med texten "runsteen" intill. Sm 37 (Nöttja 7:1) finns inte medtagen i kartans bild eller text, men redovisas i stället på 1697 års karta från Nöttja kyrkby som Bolmaryd gränsar till i nordväst. Här finns en rektangel med texten "Rörbro Steen. Hvar under säges det en konung vid namn Kong Jöns, är begravven." I en annan karta från Nöttja från samma år återkommer sägnen om en begravnen kung, "Här ligger en steen wid broon hvarest kong Jöns säges vara begravven under." Intressant är att texten uppger att stenen ligger vid bron, vilket antyder att runstenen vid tiden för kartans upprättande var kullfallen.

I yngre kartor tas runstenarna inte med i kartbilden eller i kartans text. Kartan över Bolmaryd från 1728 innehåller dock en del intressanta mark-

³ Den nedanstående kartanalysen bygger till stora delar på det mycket värdefulla arbete som inom projektets ram utförts av kulturgeografen Aadel Vestbö-Franzen vid Jönköpings läns museum.

Fig. 4. Utsnitt ur 1728 års karta över Bolmaryd. På den rektifierade kartan har läget för Sm 36, bygravfältet samt en del intressanta marknamn noterats. Kartanalys av Aadel Vestbø-Franzén.

namn (fig. 4). Här finns ett par tegar som bär namnet "runsåkrarna", men de ligger cirka 200 meter respektive cirka 400 meter söder om Sm 36, samt 400 meter norr om densamma. I laga skiftesprotokollet från 1840 kallas samma åkrar alla *Rönnsåker*. Om åkrarnas namn avser runstenen och att *run-* genom en vokaländring har blivit *rönn-* eller om det är trädet rönn som avses i båda kartorna är oklart, men det senare är troligt eftersom det saknas uppgifter om att Sm 36 ska ha flyttats någon längre sträcka. I närheten finns också åkernamnen *Torsåker* och *Hammaråkrar*. Det förra namnet kan tolkas teofort och ha med religiös kult att göra, men det senare namnets koppling till *hammare* gör att man kanske snarare ska tolka området som fyndplats för "åskviggas" i form av stenyxor. En Husåker som kan indikera ett tidigare gårdsläge finns intill runsåkrarna.

Sm 37 står intill Rörbron på byns utmark i ett gränsläge mot byn Nöttja, där landsvägen passerar en mindre å (fig. 5). Rör borde här syfta på Rörån snarare än på förekomst av rösen i området för bron. Cirka 100 meter sydväst om bron vidtar ett soldattorps ägor. Mitt emot soldattorpet finns en höjd som på kartan från 1728 betecknas som Rörbacke, en hög ljungkulle. Troligen utgörs röret av fornlämningen Nöttja 10:1, den hällkista som ligger här.

Bybebyggelsen i Bolmaryd ligger på en närmast nord-sydligt långsträckt höjdrygg en bit söder om den punkt där den mindre Rörån rinner ut i den

Fig. 5. Rektifiering av 1728 års karta över Bolmaryd med läget för Sm 36 (i söder) och Sm 37 (i norr) markerade. Kartanalys av Aadel Vestbö-Franzén.

större Bolmån. Bolmån utgör gräns för byns marker åt väster, medan sjön Exen utgör gräns åt söder. I öster avgränsas byn av ljungryar och våt-

Fig. 6. Utsnitt över 1685 års häradskarta över Sunnerbo. I öster ses den dubbelstreckade markeringen av Lagastigen förbi Hamneda kyrka, den enkelstreckade landsvägen mellan Hamneda och Nöttja. Bolmaryds något isolerade läge framgår tydligt.

marker. Häradskartan över Sunnerbo från 1685 visar hur Bolmaryd låg i relation till annan bebyggelse (fig. 6). Bolmaryd och Nöttja socken låg strax väster om ån Lagan och Lagastigen som under i princip alla tider fungerat som den stora nord-sydliga kommunikationsleden genom västra Småland. Från Hamneda vid Lagan gick en väg västerut mot Nöttja. Denna väg, som i princip fortfarande är i bruk som landsvägen mellan Hamneda och Nöttja, passerade en bit norr om Bolmaryd men gick inte genom byn. Där denna väg passerade Rörån stod Sm 37 i ett kommunikativt mycket fördelaktigt läge. Förutom att landsvägen på denna plats passerade ån var det även här som vägen ned till Bolmaryds by svängde av. För att nå bybebyggelsen fick man färdas ungefär en kilometer söderut.

Häradskartan från 1685 indikerar även vad som var dåtidens viktigaste kommunikationsstråk. På häradskartan finns två sorters vägar markerade, dels dubbelsträckade vägar som förefaller ha varit huvudvägar (som Lagastigen), dels enkelsträckade vägar som mer har karaktär av landsväg mellan enskilda byar (som vägen mellan Hamneda och Nöttja). Av detta kan

man dra slutsatsen att de förra sannolikt var de mest trafikerade och de som vid denna tid hade störst betydelse. Men kartan visar inte alla vägar i landskapet. Det måste dessutom ha funnits vägar av ännu lägre dignitet som inte är markerade på kartan, eftersom det saknas vägar fram till en hel del bebyggelseenheter. En sådan enhet är Bolmaryd. Man kan således urskilja vägar på minst tre olika nivåer av betydenhet.

Bolmaryds by låg 1728 samlad i en bytomt öster om åkermarken på en nord-sydlig höjdsträckning (fig. 4). Åkermarken var skiftad i långsmala tegar huvudsakligen på den västra sidan av byvägen, medan alla gårdarna låg på den östra sidan av vägen. I kartmaterialet finns en del antydningar till att gårdarna tidigare kan ha legat mer utspridda och först i ett senare skede kommit att regleras på bytomten. Ett par åkrar som avviker mot de långsmala tegarna är Yxnaberg och Yxnabergsredde. Namnen är bebyggelseindikerande och det är inte osannolikt att en av byns gårdar haft namnet *Yxnaberg* innan den flyttat in till bytomten.

En annan indikation utgör leden *bol* i marknamnen. *Bol* är mångtydigt och har dels med själva gården att göra, som exempelvis i *prästebol*, dels betecknar den mest högvakastande ängen som oftast låg i anslutning till bytomten, ofta som en del av, eller förlängning av en gårdstomt (Ericsson 2012:270ff.). Det är alltså möjligt att ensamliggande bolängar ska ses som bebyggelseindikerande, eftersom *boläng* betyder en äng som ligger vid bolet i betydelsen 'gården/tomten'. I Bolmaryd finns ett antal bolängar norr om bytomten, dels Bolet, dels Svartebol och slutligen Norra bol (fig. 4). Dessa skulle med denna tolkning kunna tyda på att byn tidigare bestått av flera spridda gårdslägen, där gårdarna sekundärt flyttat in till en gemensam bytomt.

Av topografin att döma låg Bolmaryd närmast i vad som är att betrakta som en återvändsgränd i landskapet. Det var endast de som hade ärende till byn som kom dit. Några genomfartsvägar förefaller inte ha gått genom Bolmaryd. Söder om byn låg sjön, i väster den förhållandevis breda Bolmån. Vadet över Bolmån låg en bit norrut i Nöttja, och det var här som socknens kyrka kom att byggas. Tolkningen att Bolmaryd har legat i en återvändsgränd styrks av den bild som ges av de äldsta kartorna över byn. Inga vägar leder från Bolmaryd mot grannbyarna, i söder Öje och i väster Extorp. Laga skifteskartan från 1840 redovisar en väg söderut över ljungmarkerna längs med sjön till Öje ägor, men byn utgör ändå en sorts återvändsgränd (fig. 5, 6).

Detta ger intressant bakgrund till hur man ska tolka byns båda runstenar. Sm 36 står centralt inom Bolmaryds inägomark och strax intill byvägen. Stenen har utifrån den landskapsanalys som gjorts en tämligen snäv exponeringsradie inom den egna byn. Det var endast besökare till byn, och

de som levde där, som hade möjlighet att uppleva den. Sm 37 har ett mer uppenbart exponeringsläge om syftet var att så många som möjligt skulle se stenen; dels står den vid en bred väg högre upp i väghierarkin, dels vid en bro som måste passeras. Genom sina olikartade placeringar kan man ana att det fanns skilda avsikter bakom att runstenarna restes på respektive plats.

Att döma av kartbilden 1728 står Sm 36 verkligen mitt i byn, invid byvägen och centralt framför och topografiskt högre än de fyra sydligaste gårdarna i byn som de låg 1728. Om gårdarna även legat här när stenen restes är okänt. Ursprungligen ska stenen ha stått sex meter längre söderut och med texten vänd åt väster. Idag står stenen i ett visst höjdläge, om än inte på den allra högsta punkten i byn. Denna ligger strax väster om runstenen och här ligger en grav i form av en möjlig stensättning (Nöttja 98:1). För en resande som närmar sig byn på byvägen norrifrån syns stenen på avstånd, även om texten inte är synlig från detta håll. Förhöjningen där stenen står har ett markerat läge i landskapet. Från den högsta punkten vid stensättningen, 70 meter väster om runstenen, har man utsikt över Bolmån i väster och sjön Exen i söder. Höjden planar ut i en markerad platå. Var det någonstans här som Svens och Vends storgård låg, med byns andra och sannolikt underlydande gårdar längre ned i sluttningen?

Sm 37 har ett helt annat läge stående vid vadet över bron vid allfarvägen, samtidigt som den kan ha fungerat som en vägvisare mot Bolmaryd. Man kan jämföra med Sm 61 vid Skaftarp som omnämner ett vägmöte. Av de båda stenarna har den senare Sm 37 ett betydligt mera offentligt läge. Stenen kunde ses och läsas av alla som passerade på landsvägen. Jämfört med Sm 37 var Sm 36 en betydligt mera intern angelägenhet. När stenarna utfördes måste resarna haft detta i åtanke, det var olika grupper i samtiden som man ville skulle ta del av dem. Även textmässigt kan man säga att de båda stenarna skiljer sig åt. Sm 36 har en traditionell text där Vend och Sven tillkännager att de nu tagit över efter Åsmar. Deras maktanspråk var kanske inte helt oomstridda, men runstenen bidrog till att klargöra och avgöra denna situation (jfr Sawyer 2002). Detta är också den äldsta stenen av de båda. På den mer offentliga stenen Sm 37 klargör Assur att han tagit över efter fadern Vend, som nu framstår som en hövding av betydelse, en tägn, och som dessutom beskrivs som god herre. Av texterna kan man sluta sig till att Vend varit framgångsrik i att befästa sin ställning inte bara i byn utan säkert också i regionen i stort när han nu kallas tägn. De ambitioner Vend hade när han reste Sm 36, vilket kanske gjordes i en osäker situation i samband med Åsmars frånfalle, har av allt att döma uppfyllts. På Sm 37 framgår att han varit bygdens aktade tägn och hövding.

Avslutning

Det är tydligt att de två stenarna Sm 36 och Sm 37 rests i olika positioner i landskapet och med olika syften. Den ena stenen kan ses som en intern angelägenhet för byn, den andra ett mer offentligt monument som tillkännager förändringar i maktstrukturen som inte bara var viktiga i byn utan som även behövde tillkännages mer allmänt. Ser man på Tiohärads runstenar i stort är det här något som återkommer. I många fall står runstenar i anslutning till det som på 1600-talets häradskartor framstår som dåtidens huvudvägar och landsvägar. Många gånger kan man utifrån fornlämningsbild, inte minst olika gravar, anta att dessa vägar med största sannolikhet också fanns under sen järnålder. Även om vägnätet naturligtvis har förändrats från tiohundratalet fram till sextonhundratalet, har denna förvandling nog varit störst i de delar av landskapet som kännetecknas av den tidigmedeltida kolonisationen (jfr Larsson 1964:78ff., Brink 2002), och i dessa delar av landskapet saknas det runstenar.

Fig. 7. Runstenar i södra delen av Tiohärads (Varend och Sunnerbo härad av Finnveden) i relation till vägnät som det framgår från en "General Charta öfver Kronobergs lähn" från sent 1600-tal. Röda punkter avser runstenar som står i anslutning till vägar i den högsta väghierarkin, blå punkter runstenar som står i anslutning till vägar av den näst högsta väghierarkin medan svarta punkter motsvarar runstenar som står i andra lägen. En av dessa är Sm 36.

En översiktlig analys av runstenarna i Varend och Sunnerbo visar ett tydligt samband mellan 1600-talets viktiga vägar och runstenar (fig. 7). Att runstenar står invid vägar är ju känt sedan länge, men det visar sig att det framför allt är vid de större vägarna som runstenar rests, på platser där deras budskap ska ha kunnat uppfattas av så många som möjligt. Sm 37 är en sådan sten. Samtidigt finns det en mindre grupp av runstenar, dit Sm 36 hör, som inte alls har de här framträdande offentliga lägena utan som står betydligt mer undanskymt och som snarare vänder sig mot den egna byn och dess befolkning. Sm 42 i Tuna i Ryssby socken, som möjligen är rest i ett gränsläge mellan en storgård och övriga gårdar i byn, i anslutning till byns gravfält, är ett annat sådant exempel (Hansson 2014). Den välkända stenen Sm 16, som innehåller den längsta runinskriften i Tiohärad, kan också föras till denna grupp. Precis som Sm 36 står Sm 16 närmast i en topografisk återvändsgränd i landskapet, medan den stora landsvägen gick ett par hundra meter öster om runstenens position. Genom att på det här sättet detaljstudera runstenars landskapskontext kan man få inblick i vilka avsikter resarna hade när de valde att resa en runsten på just den plats som de gjorde.

Bibliografi

- Andrén, Anders, 2000: Re-reading embodied texts – An interpretation of rune-stones. I: *Current Swedish Archaeology* 8. S. 7–32.
- Bianchi, Marco, 2008: Runstenar och vikingatida skriftkultur i Kronobergs län. I: *Runor i Kronobergs län. (Kronobergsboken.)* S. 20–31.
- 2010: Runor som resurs. *Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland. Uppsala. (Runrön 20.)*
- Brate, Erik, 1925: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. N.F. 13:5.)
- Brink, Stefan, 2002: Runstenar och gamla vägar i norra Småland. I: *Om runstenar i Jönköpings län.* S. 103–118.
- Christophersen, Axel, 1982: Drengs, thegns, landmen and kings. Some aspects of the forms of social relations in Viking society during the transition to historic times. I: *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1981–82. S. 115–134.
- DR + nummer = Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. – Atlas. – Registre. 1941–42. København.

- DS + nummer = Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium. [Numera:] Utg. av Riksarkivet. 1-. 1829ff. Stockholm.
- Eldblad, Anita, 2002: Personnamnen i Jönköpings läns runinskrifter. I: Om runstenar i Jönköpings län. S. 79–92.
- Ericsson, Alf, 2012: Terra mediaevalis. Jordvärderingssystem i medeltidens Sverige. Uppsala. (*Acta Universitatis Agriculturae Sueciae* 2012:81.)
- Gräslund, Anne-Sofie, 2006: Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. I: *Runes and their Secrets*. S. 117–139.
- Gustavson, Helmer, 2008: Katalog över runinskrifter i Kronobergs län. I: *Runor i Kronobergs län*. S. 113–227.
- Hansson, Martin, 1998: Graves, grave-fields and burial customs – Variation as theme. A discussion of late Iron Age grave-fields in the inland of Småland. I: *Lund Archaeological Review*. S. 49–66.
- 2014: Hur tänkte Tumme? Om runstenen i Tuna gårde. I: *HumaNetten* 32. S. 18–32.
- Hansson, Martin & Stille, Per, 2014: Runstenen i Tuna, Sm 42. I: *Arkeologisk forskningsundersökning 2013*. Lund. (Rapporter från Institutionen för arkeologi och antikens historia. Nr 11.)
- Lager, Linn, 2002: Den synliga tron. Runstenskors som en spegling av kristnandet i Sverige. Uppsala. (OPIA 31.)
- Larsson, Lars-Olof, 1964: Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt. Lund. (*Bibliotheca Historica Lundensis* XII.)
- Om runstenar i Jönköpings län. Red. av Jan Agertz & Linnea Varenius. 2002. (Småländska kulturbilder.) Jönköping.
- Randsborg, Klaus, 1980: *The Viking Age in Denmark. The Formation of State*. London.
- Rannsakingar efter antikviteter. Bd 3, Öland, Småland, Blekinge, Halland, Skåne, H. 1, Text, Red. av Nils-Gustaf Stahre & Carl Ivar Ståhle. 1992. Stockholm.
- Roesdahl, Else, 2006: Jordfaste mindesmaerker i Danmarks yngre vikingetid. I: *Runesten, magt og mindesmaerker: tværfagligt symposium på Askov Højskole* 3. – 5. oktober 2002. (*Hikuin* 32.) S. 55–74
- Runes and their Secrets. Studies in Runology*. Red. av Marie Stoklund et al. 2006. Copenhagen.
- Runor i Kronobergs län*. Red. av Martin Hansson & Per Stille. Växjö. (Kronobergsboken 2008.)
- Salberger, Evert, 2000: Rörbro-stenen: en tydningsstudie. I: *Sydsvenska ortnamns-sällskapets årsskrift* 1999. S. 34–54.
- Sawyer, Birgit, 2002: Runstenar och förmedeltida arvsförhållanden. I: *Om runstenar i Jönköpings län*. S. 55–78.
- Schück, Henrik, 1933: *Kgl. Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien*. 2, Antikvitetskollegiet, 1. Stockholm.
- SD + nummer = Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium. [Numera:] Utg. av Riksarkivet. 1-. 1829ff. Stockholm.

Sm [+ nummer] = Runristning i SRI 4.

SRI = Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1–. 1900 ff. Stockholm.

Stille, Per, 2002: Kristen tro och runstenar i Jönköpings län. I: Om runstenar i Jönköpings län. S. 119–130.

— 2007: Runstenarnas plats i det mentala och sociala landskapet i tiohundralets Tiohärad. En skiss till ett forskningsprojekt. I: Urminne – tidskrift för arkeologi för sydöstra Sverige 2007/6. S. 51–55.

— 2008: Runstenar och runresare i Småland. I: Runor i Kronobergs län. S. 72–84

— 2015: Runstenarna i landskapet: En undersökning om placeringen av runstenarna i Tiohärad. I: Futhark 5 (2014). S. 137–149.

Sö [+ nummer] = Runristning i SRI 3.

Tollin, Clas, 1991: Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövärden. Stockholm.

Vestbö-Franzén, Aadel, 2002: Runstenarna i det äldre kartmaterialet. I: Om runstenar i Jönköpings län. S. 211–230.

Williams, Henrik, 1990: Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 3.)

— 2014: Comments on Michael Lerche Nielsen's article "Runic inscriptions reflecting linguistic contacts between West Slav lands and Southern Scandinavia". I: Scripta Islandica 65. S. 173–181.

— ms: Om runstenstolkning.

Zachrisson, Torun, 1998: Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland. (Stockholm Studies in Archaeology 15.)

— 2002: Ärinvars minne – om runstenen i Norra Sandsjö. I: Om runstenar i Jönköpings län. S. 35–54.

Lantmäterikartor via ArkivSök, Lantmäteriet, alla besökta 2016-04-27

F23, Sunnerbo härad, 1685. Assar Rohman

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=4&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f463233

F54-15:1 Nöttja kyrkby, geometrisk avmätning, 1697. Peter Hamnel.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4635342d31353a31

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4635342d31353a32

F54-6:1 Geometrisk avmätning, 1694. Peter Hamnel.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4635342d363a31

F54-6:2 Geometrisk avmätning, 1728. Anders Ulfström.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4635342d363a32

07-nöt-1 Geometrisk avmätning, 1728 konceptkarta.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?archive=REG&showmap=true&searchType=v&nbOfImages=11&sd_base=lm07&sd_ktun=00023guc&mdat=1311539782

F54-6:3c Laga skifte, 1840. Jonas Lindqvist.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4635342d363a33,..